

УДК 361.35

Г. Р. ЗАРЕМБА

ЗОВНІШНЯ МІГРАЦІЯ УКРАЇНЦІВ. СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглянуто соціологічний дискурс міграції українців і запропоновано класифікацію принципів дослідження міграційних процесів. Виділено основні групи соціальних мобільностей українців.

Ключові слова: українська міграція, міграційні дослідження, групи соціальних мобільностей.

Вивчення міграції, зокрема зовнішньої, наразі актуалізується з огляду на розширення відповідних практик і відображає перебіг і функціонування міграції.

Якщо ми говоримо про зовнішню міграцію українців, то сьогодні її переважно вивчають у країні походження – Україні, щоразу частіше з'являються праці з основних країн перебування українських мігрантів (Польща, Чехія, Італія, Іспанія, Португалія тощо). Можна виділити таких науковців за межами України, як І. Гангулі (I. Ganguli), Ф. А. Віанелло (F.A. Vianello), Є. Кепінська (E. Kepinska), С. Командер (S. Commander), С. Соларі (C. Solari), Н. де М. Харні (N. deM. Harney) та ін. Таким чином, багатоманітність існуючих наукових розвідок ставить перед нами завдання систематизації існуючих досліджень для виділення прогалів та достатньо висвітлених тем у цій сфері.

Метою статті є дослідження соціологічного дискурсу міграційних процесів і видів соціальної мобільності українців.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання:

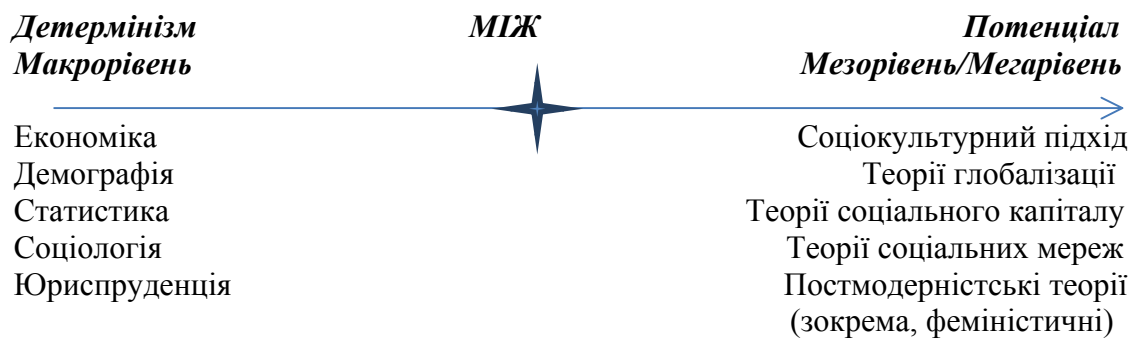
- Проаналізувати та узагальнити існуючі дослідження у сфері зовнішньої міграції українців;
- на основі здійсненого аналізу запропонувати класифікацію принципів дослідження міграційних процесів;
- визначити основні види соціальної мобільності українців, які вивчаються, а також потребують подальшого динамічного обстеження;
- окреслити основні ознаки й тенденції сучасної української міграції.

Аналізуючи праці українських та зарубіжних дослідників, що стосуються зовнішньої трудової міграції українців, можна простежити загальну особливість, а саме міждисциплінарний характер вивчення міграції сьогодні.

Проте стан досліджень міграції в Україні ставить перед нами питання щодо глибини міждисциплінарності основних підходів до досліджень, тому варто приділити більше уваги спробам комплексного аналізу особливостей вивчення зовнішньої міграції українськими вченими, експертами.

Історія досліджень української міграції тягнеться з радянського періоду, незважаючи на те, що форми, масштаби, простір, час, “статус” міграції змінився, проте революційно нових підходів до вивчення проблеми науковці практично не використовують.

А якщо точніше, то сьогодні міграційні студії щодо зовнішньої трудової міграції українців є на так званій точці МІЖ – між радянськими, неактуальними для сучасних патернів міграції підходами, методологіями та сучасними, що виходять за межі “контейнерного” (територіально поділеного) бачення міграційних процесів у межах країни походження та країни перебування; науковий розгляд у цьому випадку виходить за межі макрорівня (країна донор-країни реципієнти), на мегарівень (світ), враховуючи й локальні тенденції (мезорівень). Схематично подаємо це так:

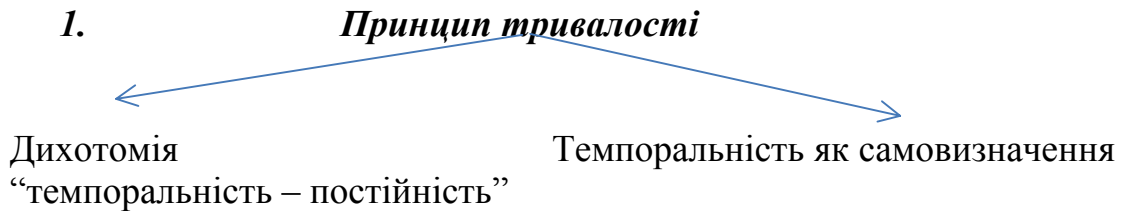

Отже, базова ознака наявних досліджень зовнішньої міграції українців – це детермінізм, в основному соціально-економічний, що й було в типових дослідженнях за часів СРСР. Власне тут є характерними дослідження статистичних даних щодо видів та форм міграцій (Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи Національної академії наук України на чолі із Е. Лібановою, О. Позняк та ін. [2]), соціально-демографічного портрету мігрантів (І. Марков [4], І. Прибиткова [5] та ін.), причин міграцій, в основному через відштовхувальні та приваблювальні фактори (О. Іващенко-Стадник, О. Малиновська [3], Е. Лібанова, Н. Пархоменко, О. Позняк, І. Прибиткова та ін.), вплив міграцій на соціально-економічну ситуацію в Україні, обсяги та канали переказів мігрантів (О. Малиновська, У. Садова, О. П’ятковська) тощо.

Поруч із цим з’являються дослідження, які виходять за межі “контейнерного” (відповідно до концепції У. Бека про Перший та Другий модерн, де “контейнер” – це образ держави із чіткими кордонами [1, с. 18–32]) причинно-наслідкового аналізу процесів зовнішньої трудової міграції: вивчення трансформацій ідентичності мігрантів (С. Одинець [6], О. Ровенчак), ціннісні орієнтації українських мігрантів (В. Володько, О. Іващенко-Стадник), формування мереж комунікацій та соціальних мереж мігрантів (О. Іванкова-Стецюк, І. Марков [6]), фемінізація української міграції (В. Володько, С. Одинець, F. A. Vianello), інтелектуалізація міграції (O. Abreu Bastos, В. Кошулько), мобільність міграції (І. Марков [4]), вплив глобалізації на міграції і навпаки (І. Марков, Б. Юськів). Потрібно наголосити

при цьому, що нагальною залишається потреба не лише дослідження стану й перебігу міграційних процесів, а й розробки теорій міграції, котрі інтерпретували б феномен у сучасних динамічних умовах.

Підсумовуючи стан та особливості наукових напрацювань, присвячених тематиці зовнішньої трудової міграції українців, можна виділити такі основні принципи, що використовуються:

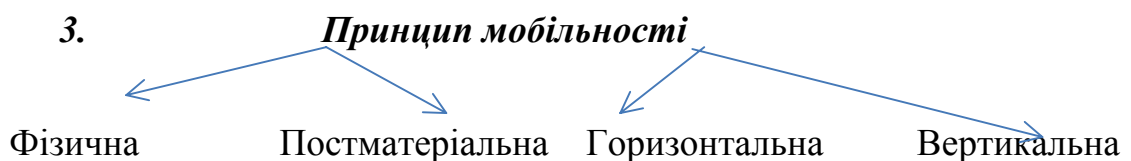

Учасники засідання Національної координаційної ради (НКР) в Україні в межах проекту EURA-NET, у якому з української сторони бере участь відділ соціальної антропології Інституту народознавства НАНУ, яка проходила 10 квітня 2014 р. у м. Львові. Так, О. Малиновська чітко визначила тривалість як фактор, що детермінує міграцію, зокрема її форми та види. Тривалість, за своєю суттю, – дихотомія "тимчасовості-постійності". Тобто тимчасовість – це означення тривалості. Члени НКР визначають перехід від неповної (човникової, тимчасової) міграції до переїзної (постійної).

Проте, з іншого боку, при аналізі детермінації темпоральності українські дослідники окреслюють і чинник самовизначення мігранта, тоді як наступним завданням є визначення темпоральності поза суб'єктивним компонентом. Тобто поступово темпоральність викристалізовується в самостійний принцип, набуваючи відповідних гносеологічних атрибутів, які ще належить дослідити.

Географічний принцип просторовості, якраз і характеризується "контейнерністю", соціальний простір міграції за цим принципом чітко зосереджений між країною походження та країною перебування, інколи – транзитними країнами. Застосування принципу просторовості в комунікаційній площині відкриває для науковців мегарівень дослідження процесів зовнішньої трудової міграції, надаючи змогу простежити постійність комунікацій, розвиток соціальних мереж та зв'язків мігрантів, подальші потенційні міграції тощо.

Принцип мобільності пов'язаний із попереднім принципом просторовості. Якщо говорити про принцип фізичної мобільності, то доречним тут буде термін переміщення, тобто фізичне переміщення людини до іншої країни. Принцип постматеріальної мобільності людини передбачає мобільність цінностей, життєвих стратегій, символічного капіталу, зв'язків, можливостей тощо. Актуальними стають дослідження формування, трансляції та трансформації постматеріальної мобільності в сучасних швидкозмінних кондиціях.

Тлумачення горизонтального та вертикального принципів мобільності можемо знайти в працях І. Маркова [4, с. 9–44]. Якщо для вертикальної мобільності характерний принцип “контейнерності”, перехід з одного чітко окресленого простору до іншого, то горизонтальна мобільність – це прояв детериторизації соціальних відносин, формування горизонтального простору та комунікацій.

Завдяки структуруванню основних наукових праць щодо зовнішньої трудової міграції українців за зазначеними вище принципами можемо виділити *такі групи соціальних мобільностей українців:*

1. Інтелектуальна міграція

– студенти. Згідно з дослідженням Науково-дослідного центру вивчення суспільства, проведеного у 2008–2013 рр., кількість українських студентів за кордоном зросла в 1,5 рази: з 21 500 до 32 600 людей. Більшість з них навчаються в Польщі завдяки наявності великої кількості бюджетних програм для іноземних студентів у цій країні. Крім того, існує закон у Польщі, який надає іноземним студентам рік легального перебування в країні після закінчення навчання для пошуку роботи у сфері спеціалізації. Таким чином, ця група потенційно може перейти до групи висококваліфікованих працівників.

Серед інших країн, де українські студенти навчаються, є Німеччина, Росія, Чехія, Італія, Іспанія, Франція, Канада та Австрія.

Відповідно до підписаної угоди про асоціацію з ЄС (27 червня 2014 р.), процес отримання шенгенської візи тепер стає спрощеним для студентів, аспірантів та членів громадських організацій.

Основними причинами вибору зарубіжних університетів українськими студентами, як правило, є кращі гуртожитки, стипендії, мобільність студентів згідно з Болонським процесом, більше фінансування дослідницьких проектів, ширший вибір доступних стажувань;

– науковці/академіки. Найчастіше академіки та дослідники з України виїжджають для участі в дослідницьких проектах, на другому місці – стажування, участь у навчаннях чи курсах підвищення кваліфікації. На останньому місці за кількістю виїздів – викладання. Найчастіше тривалість поїздки становить до трьох місяців. Чим тривалішою є поїздка за кордон, тим яскравішим є зменшення кількості українських академіків та науковців, що беруть участь у них.

Основними країнами міграції за кордон є Німеччина, Росія та США. Протягом 1991–2011 рр. щораз очевиднішим стає динамічне зменшення

кількості вчених та дослідників в Україні, що пояснює й зменшення кількості міграцій за кордон цієї групи.

Причинами міграції українських дослідників та академіків є як мотивація на підвищення своєї кваліфікації, здобуття нових знань, вмінь та ресурсів для подальшої роботи, так і комерціалізація української освіти, недостатність матеріальних ресурсів для розвитку освіти та науки тут, відсутність інноваційної інфраструктури в наукових інститутах України, інтенсифікація роботи викладачів та науковців водночас з низькою заробітною платнею та тощо;

– професіонали. Це група нечисленна, але має потенціал для зростання. Перш за все, висококваліфіковані мігранти мобілізуються двома способами: “макро” – через організації/компанії, які в основному є міжнародними й мають контракти за кордоном; і “мікро” – через позаштатну/вільнонайману зайнятість. На сьогодні українська кваліфікована міграція охоплює переважно технічні науки та ІТ-спеціалістів, інженерів тощо. Вони зазвичай влаштовуються у великих корпораціях, ІТ-компаніях або будівельно-монтажних компаніях. Важко назвати країни, де українська кваліфікована міграція є найбільш активною, але, швидше за все, це європейські країни та США.

2. Трудові мігранти:

– сезонні мігранти (міграція, яка відбувається лише в певний період року);

– прикордонні мігранти (“маятники”; “човники”) – тут важливий спосіб здійснення міграції, і теж часткова прив’язка до фізичного часу (характерна систематичність: кілька разів на день, кілька разів на тиждень, на місяць);

– постійні мігранти практикують міграцію постійно, міграція – це невід’ємна частина їхнього життя:

а) “циркулюючі” мігранти (мігранти, які працюють лише кілька місяців у Росії, Чехії, Польщі та повертаються додому, а за деякий час знову їдуть): життя в Україні з короткими виїздами за кордон. До цієї групи можуть також входити сезонні мігранти. Проте виділяємо також: 1) вертикальні – міграція відбувається у форматі “контейнера”, між країною походження та країною перебування; 2) горизонтальні – мігранти, що розширили свій простір мобільності за межі “контейнера”. Існує тенденція до поступового злиття цих двох видів циркулярних мігрантів;

б) “довготривалі” мігранти: життя за кордоном, з короткими приїздами в Україну (лише частина з них повернеться в Україну у момент глибокої старості – “помирати в Україні”).

3. *Потенційні мігранти* – група з установками на міграцію. Грунтуючись на останніх дослідженнях, проведених GfK Україна, типовою групою потенційних мігрантів є люди віком 18–40 років (27%). Вони в основному є потенційними низькокваліфікованими трудовими мігрантами, рідше – потенційними інтелектуальними мігрантами: висококваліфіковані фахівці та студенти. Більшість потенційних мігрантів стверджують, що во-

ни готові залишитися на деякий час за кордоном – 1–2 роки. Найбільш імовірні країни призначення – Росія, Німеччина, Італія, США та Великобританія. Можна прогнозувати збільшення міграційного потоку до Німеччини, Великобританії, Іспанії, США, Канади та пропорційне зменшення міграції до Росії, Польщі та Чехії.

Аналізуючи дані щодо найвиразніших міграційних настроїв молоді, хотіли б також зупинитися на результатах дослідження, проведеного Міжнародним інститутом освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету “Львівська Політехніка” у 2014 р. серед студентів цього університету. Отримані результати вказують на те, що 33% респондентів – це потенційні трудові мігранти, які вбачають у міграції професійну самореалізацію й матеріальну винагороду за професіоналізм. Бажаними країнами міграції є США, Німеччина та Польща. Проте останні події, що відбуваються в Україні, вплинули на зростання почуття патріотизму й зайнятості серед студентів, що є тут стримульовальними факторами.

Додатково, потенційні мігранти часто живуть у прикордонних регіонах, що можна пояснити їхнім включенням у міграційні мережі, ближчі культурні та економічні зв'язки із сусідніми країнами, правові умови (наприклад, спрощується перетин кордону для жителів 30-кілометрової зони на кордоні ЄС) тощо.

Експерти стверджують, що тільки 8–10% з тих, хто декларує готовність до міграції, насправді мігруватимуть.

4. Безповоротні мігранти – мігранти, що не повертаються до країни походження, проте можуть виявляти горизонтальну мобільність (мобільність у горизонтальному соціальному просторі, яка виходить за межі країни походження й однієї країни перебування).

Висновки. Отже, підсумовуючи, підіб'ємо підсумки теоретичного осмислення проблем зовнішньої міграції:

1. На основі короткого аналізу напрацювань за тематикою міграційних процесів виділено такі принципи розгляду міграцій: тривалості, просторовості, мобільності.

2. Для сучасної зовнішньої міграції характерна “множинність” типів соціальних мобільностей, що можуть поєднуватися навіть в одному мігранті, який водночас може бути низькокваліфікованим працівником, котрий здобуває вищу освіту в тій чи іншій країні, для можливості майбутнього працевлаштування, подорожей тощо.

3. Сучасні глобалізаційні процеси, що включають розширення соціального простору, мобільність понад національними кордонами (“детериторізацію”), означають мобільність як фізичну, так і мобільність ідей, цінностей, уявлень, тобто економічного, соціального, культурного й символічного капіталів (постматеріальну мобільність) у горизонтальному соціальному просторі.

4. Таким чином, бачення мігранта як фізичної робочої сили трансформується в межах концепції постматеріалізму. Мігрант уже не тільки

суб'єкт фізичної праці, а й розумової. Крім того, сучасний український трудовий мігрант усе частіше виступає носієм висококваліфікованих професійних навичок, з певним набором цінностей та орієнтирів, життєвих стратегій, позицій, що формуються в межах загальної орієнтації на “пошук кращого” (життя, умов, можливостей) тощо.

Список використаної літератури

1. Бек У. Что такое глобализация? / У. Бек ; пер. с нем. А. Григорьева и В. Седельника ; общ. ред. и предисл. А. Филиппова. – Москва : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
2. Зовнішня трудова міграція українців та її вплив на процес суспільно-політичних трансформацій в Україні : інформаційно-аналітичне видання. – Київ, 2008. – 108 с.
3. Малиновська О. А. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи регулювання / О. А. Малиновська. – Київ : НІСД, 2011. – 40 с.
4. Марков І. На роздоріжжі : аналітичні матеріали комплексного дослідження / І. Марков, Ю. Бойко, О. Іванкова-Стецюк, Г. Селешук та ін. ; за ред. І. Маркова. – Львів, 2009. – 244 с.
5. Прибыткова И. М. Миграции и время. Украинский вариант развития / И. М. Прибыткова // Постсоветские трансформации: отражение в миграциях / под ред. Ж. А. Зайончковской и Г. С. Витковской. – Москва : Адамантъ, 2009. – С. 63–115.
6. Циркулярна міграція: нові підходи до старої концепції : матеріали дослідницького проекту “Опрацювання концепції політики циркулярної міграції українців до ЄС у взаємодії експертних середовищ та аналітичних центрів України та ЄС” / І. Марков, Г. Селешук, Р. Савчинський, О. Іванкова-Стецюк, С. Одинець. – Львів, 2012. – 304 с.

Стаття надійшла до редакції 02.08.2014.

Заремба А. Р. Внешняя миграция украинцев. Состояние исследования

В статье рассматривается социологический дискурс миграции украинцев и предлагается классификация принципов исследования миграционных процессов. Выделяются основные группы социальной мобильности украинцев.

Ключевые слова: украинская миграция, миграционные исследования, группы социальной мобильности.

Zaremba G. External Migration of Ukrainians. State Research

In the article an attempt to analyze existing works in the studies of Ukrainian migration and classification of principles of migration studies has been made. In addition, the paper highlights the main groups of social mobility of Ukrainians.

Based on a brief analysis of developments on the subject of migration has been allocated the following principles consider migration: the principle of duration, spatiality principle, the principle of mobility.

Contemporary Foreign migration characterized by a “multiplicity” types of social mobility that can be combined even one worker who can be both low skilled workers, which in higher education in a country, opportunities for future employment, travel and more.

Modern globalization, including expansion of social space, mobility over national borders (“deterytorizatsiyu”), meaning mobility both physical and mobility of ideas, values, ideas, ie, economic, social, cultural and symbolic capital (postmaterialnu mobility) horizontally social space.

Vision migrant as physical labor is transformed within the concept postmaterializmu. The migrant is not only the subject of physical labor and mental. Besides modern Ukrainian labor migrants are increasingly serving carrier qualified skills, with a particular set of values and orientations, life strategies, positions that are made in the general orientation of the “best search” (life conditions, opportunities) and others.

Key words: Ukrainian migration, Migration Studies, groups of social mobility.